

Az önigazolás és az önfelmentés csapdája

VISSZHANG - LIII. évfolyam 34. szám, 2009. augusztus 19.

„A nagy nép - írta évezredekkel ezelőtt Lao-ce - olyan, mint a nagy ember: ha hibát követ el, felismeri, ha felismerte, beismeri, ha beismerte, orvosolja, és aki rámutat hibáira, legjóságosabb tanárának tekinti." A népek és az egyének nagysága tehát - a kínai bölcselő szerint - saját hibáihoz való viszonyában tárul fel igazán. Ám hibáikhoz való viszony alapján épp így előfordulnak kisszerű egyének és múltjukkal szembenézni képtelen népek is. Vagy, fogalmazzunk visszafogottabban: személyeknél és közösségeknél is előfordulnak az önigazolás és az önfelmentés korszakai. Olyan időszakok ezek, amikor hajlamosak az elkövetett hibát letagadni, s azt, aki erre figyelmezteti őket, ellenségnek kikiáltani, s ha a szégyelleni való tett végképp letagadhatatlan, önigazolással próbálkoznak. Az út végén pedig, amikor a napnál világosabb a bűn, önfelmentésbe és önsajnálathoz menekülnek.

Az elkövetett tett a banális botlástól a súlyos bűnig terjed: valaki elmulaszt megsegíteni egy ismeretlent, megtagadja a támogatást barátjától, megcsalja párját, becsapja üzleti partnerét, elhagyja családját. A vétek eltagadhatatlan, és átlátszó az elkendőzésére irányuló igyekezet. Szinte nevetséges, ahogyan a hazugság csapdájába esett ember „sumákol". Ilyenkor azt reméljük, hogy a zavarodottság múlásával, a felnőtt ember - felnőtt emberként - beismeri hibáját. Hisszük magunkról, hogy bölcssek vagyunk, és csak egy bolond ragaszkodik hibáihoz. A helyzet azonban - bár fajunknak a Homo sapiens nevet adtuk - mégsem ilyen egyszerű.

Az emberek gyakran foggal-körömmel ragaszkodnak tévedéseikhez. Mindent elkövetnek, hogy a helytelen tettet - önmaguk és mások előtt - igazolják. Sőt, minél tagadhatatlanabb az elkövetett hiba, annál nagyobb meggyőződéssel védik azt. A jelenség megértésére, fél évszázaddal ezelőtt, egy fiatal társadalomkutató - Leon Festinger - beépült egy világvéget hirdető vallási csoportba. Egyes tagok - karizmatikus vezetőjük utasítására - még házaikat és javaikat is eladták, és így várták, hogy 1956. december 20-án felveszi és biztonságos helyre szállítja őket egy csészealj. A világvége - természetesen - elmaradt. Ám a hívők hite - a kutató várakozásával ellentétben - nem ingott meg, inkább megerősödött.

Az önigazolás hajtóerejét - amikor az önmagunkról alkotott kedvező kép (én okos és becsületes vagyok) megőrzése érdekében bűneiket és tévedéseinket erénnyé maszkírozzuk - kognitív disszonanciának nevezték. Ezzel találkozunk, amikor megvásárolunk egy - szükségtelen - terméket, de később meggyőzzük magunkat annak nélkülözhetetlenségéről. De ez munkál, amikor előzetesen elkötelezzük magunkat valamilyen társadalmi akció mellett, és bár később belátjuk, tévedtünk, mégis kitartunk mellette. Az önigazolást, amikor az elkövetett hibát egyre nagyobb meggyőződéssel és mind nevetségesebb logikával védik, megmosolyogjuk - *másokon*. Az önfelmentést, amikor a körülményekre és főként „másokra" kenik a hibát, felismerjük - a *másiknál*. Az önsajnálathoz - a cselekvés helyett tehetetlen bénultsággal másoktól várni a helyzet megoldását - átlátunk - ha *mások* követik el. Ha ez a másvalaki nekünk kedves személy - elnézzük neki. Ha számunkra közömbös ismeretlen - sajnálatra méltónak tartjuk. Ha azonban olyan valaki él vele, akit nem kedvelünk - vádként szegezzük ellene. Erre persze - magunk is ezt tennénk hasonló esetben - még dühödtebben igazolja tetteit önmaga és mások előtt. Ilyenkor fennen hangoztatjuk: íme, éretlen gyermekként képtelen szembenézni az igazsággal, megbarátkozni önnön múltjával, és ennek érdekében becsapja önmagát, önigazolásba, majd önsajnálathoz és önfelmentésbe menekül.

Ám nem csupán az egyén, hanem egy szervezet - a rendőrség, egy bank, esetleg egy párt - is „önigazol”. Ilyenkor a kognitív disszonancia a szervezeti „gondolkodásmód” lenyomata. Míg az egyén esetében akár humorosnak is felfoghatjuk Lord Molson angol politikus megjegyzését - „minden kiegészítő bizonyítékot úgy tekintek, mint ami a már kialakított véleményemet igazolja” -, a szervezetek ilyenén reakciója többnyire tragikus. A II. világháború idején sok ezer japán származású amerikai állampolgárt zártak internálótáborba, pusztán annak a - soha nem bizonyított - híresztelésnek alapján, hogy szabotálni akarják az amerikai erőfeszítéseket. J. DeWitt tábornok - a nyugati part főparancsnoka - beismerte, hogy egyetlen amerikai állampolgárral szemben sincs bizonyíték, ám, mint fogalmazott: „a tény, hogy nem történt szabotázs, figyelmeztető és megerősítő jele annak, hogy ilyen cselekvés be fog következni”.

Egy szervezet véd- és dacszövetségbe tömöríti tagjait. Az egyének alávetik magukat szervezetüknek, bármiről legyen is szó, cserében a szervezet kiáll tagjai mellett, függetlenül attól, mit követtek el. Védi az orvost, aki nem a megfelelő kart vágta le, a bankárt, aki becsapta az ügyfelet, a politikust, aki vét a politikai játékszabályok ellen, de épp így a rendőrt, aki a valódi bűnös helyett ártatlanokat kényszerít vallomástételre. 1989. április 19-ének éjszakáján brutálisan megerőszakoltak és agyonverték egy nőt a New York-i Central Parkban. A rendőrség rövidesen őrizetbe vett öt harlemi fekete kamaszt, akik - a tanúk megfogalmazása szerint - a parkban vadultak, és találomra megverték járókelőket. A fiatalokat a több mint húszórás (!) intenzív kihallgatás megtörte, és vallottak. Bár közvetlen bizonyíték ellenük nem volt, a sperma-, a vér- és a DNS-minták is ellentmondtak a vallomásuknak, súlyos börtönbüntetésre ítélték őket. Jó évtized múlva derült ki, hogy a tettet egy bűnöző követte el. Amikor végre megsemmisítették az ítéletet, a rendőrök felháborodva fogadták, mondván, az érintettek beismerték tetteiket. Amikor szemükre vetették, hogy erőszakkal kényszerítették ki a vallomást, így válaszoltak: „a rendőrség soha nem vallat ártatlanokat”.

A kollektív önigazolás felbukkan a kiskunlacházai gyilkosság esetében. A tettes hét hónapig ismeretlen volt, de a falu többségében azonnal kialakult a meggyőződés: az elkövetők csak cigányok lehettek. Amikor a rendőrség letartóztatott egy nem roma férfit, aki ellen közvetlen bizonyítékok egész sora szólt, és aki bevallotta a bűncselekmény elkövetését, a helybeliek túlnyomó többsége kétségét fejezte ki, hogy a rendőrség jó nyomon jár-e. A rendőrség nem azt „mutatta fel” tettesként, akit a közösség már kinézett magának. „Hiszem is meg nem is - fogalmaz az utca embere -, hogy a fiatalember volt a gyilkos. Inkább nem hiszem.” Ez a gondolkodásmód a New York-i esetre utal. Amikor a valódi tettest elfogták, a rendőrség még hónapokat töltött azzal, hogy - sikertelenül - bizonyítsa a gyilkos és a fiúk közötti valamilyen kapcsolatot. S tették ezt abból a meggyőződésből, hogy „aki a kezünk közzé kerül, az biztos bűnös”. Ez az érvelés már a kollektív önfelmentést példája.

Ha azonban a bűnt vallási közösségünk vagy nemzetünk követte el, még nehezebb elfogulatlanul szemlélni a történeteket. Ilyenkor ellenállhatatlan a nyomás, hogy erénynek tüntessük fel azt, ami szégyellenivaló. Nemzetünk tagjaként szinte elvárjuk az önigazolást, és ez megakadályozza, hogy szembenézzünk elődeink tetteivel. Törökországban nemrég jelent meg az örmény kisebbség csaknem száz évvel ezelőtti szomorú történetének eseményeit tisztázni igyekvő könyv. 1915 szeptembere és 1916 márciusa között - rögzítve a száraz tényeket - a hivatalos állami személyi adatbázisokból 1,5 millió személy tűnt el! A könyvre ingerült dühvel reagált a török sajtó, az átlagemberek és a politikusok nagy része. Az írással foglalkozó kommentárok nem bajlódtak azzal, hogy tudományos alaposággal szedjék ízekre. Megelégedtek azzal, hogy kijelentették: mindez nem igaz, nem is így történt, az egész csak kitaláció. Ha történt is (volna) valami hasonló, mi, törökök, csak önmagunkat védtük az országunkat megtámadóktól és a velük kollaborálóktól. Vagyis nem „mi”, hanem „ők” - ez esetben az örmények - tehettek arról, ami velük történt. A könyv szerzőit pedig az „ellenség” - a tudományos objektivitás álarca mögé rejtőző - ügynökeinek nevezték. Ám az örmények helyébe behelyettesíthető bármely más nemzet vagy kisebbség: zsidó, cigány, magyar, román, török, bolgár, orosz, német, amerikai vagy éppen japán. Bármerre tekintünk, mindenütt egy-egy, még ismeretlen - legalább is feldolgozatlan és bevallatlan - holokausz bukkan elő.

A nemzetek két út között választhatnak: ki-kí feldolgozza a maga holokausztját, vagy tagadja a sajátját, és csak a másén csámcsog. A tagadás azonban az ártatlan utódokat - akarva-akaratlanul - bűnpártolóvá teszi. Ahogy telnek az évek, a kései nemzedékek - az ősök iránti tiszteletre hivatkozva - egyre burjánzóbb elméletek konstruálnak, történelmi tényeket hallgatnak, majd ferdítenek el, végül hamisítanak. Ebben a légkörben virágoznak fel az öngazolás leghatékonyabb eszközei: az összeesküvés-elméletek. Ezek minden kényelmetlen tényre az ellenség aknamunkáját sejtető választ kínálnak. Minden hibánkért mások a felelősek, minden bűnt mások követtek el, s tulajdonképpen az igazi áldozatok mi vagyunk. Két héttel az ötvenkét áldozatot követelő londoni metróröbbsztás után az angliai muszlim közösség egyöntetű vélekedése szerint „az egész merénylet valójában az iszlám ellen irányult”.

A XXI. század gazdasági és társadalmi válságai nagykorúvá érlelik a nemzeteket. A nagykorúság az érettségnek azt a szintjét követeli, hogy felnőtt lényként nézzünk szembe a tetteinkkel és múltunkkal. Ez pedig - egyebek mellett - a hibák vállalását jelenti. A hibákat vállalni nagyon nehéz az egyénnek, pedig az őszinte beismerés éppenséggel növeli egy személy tekintélyét a társadalom előtt. Amikor Kennedy elnök a Disznó-öböl kudarcá után a tévékamerák előtt kimondta: „engem és csakis engem terhel a felelősség”, népszerűsége az egekbe szökött. Eisenhower tábornok 1944 júniusában indította el a partraszállást, de tudván, hogy a súlyos következményekkel járó kudarc esetén mindig működésbe lép az egyéni öngazolás, előre (!) megírta az ez esetben közreadandó üzenetét. Ennek utolsó sora így hangzott: „A partraszállási kísérlet kudarcáért egyedül engem terhel a felelősség.”

A világgazdasági válságot előidéző vállalati és banki csödbök sora azt bizonyítja, hogy a szervezetek reakciója inkább az öngazolás, semmint a tényszerű és őszinte beismerés. A népek pedig még inkább igyekeznek megspórolni a történelmi bűnök beismerését kísérő pokolraszállást. A felvilágosult nemzetek megtették ezt, és hogy komolyan is gondolták, nem pusztán tudományos kutatás, de műalkotások, filmek egész sora mutatja. Az *Eper és vér*, a *Michael Collins* vagy a *Bukás* a múlttal való őszinte szembenézés példája. Csak ennek eredményeként juthat el bármely nemzet oda, hogy őszintén lehet beszélni: nemcsak arról, kik voltak a „jók” és kik a „rosszak”, hanem arról is, hogy a „jók” hol követtek el bűnöket és a „rosszak” hol voltak ártatlan áldozatok és kiszolgáltatott szenvedők.

Előttünk, kelet-európaiak előtt még hosszú út áll. Legnagyobbjaink - tudósok, művészek és költők - elindultak az úton, de a hétköznapi hangadói vonakodva vagy még úgy sem követik őket, és egyáltalán nem tekintenek rájuk - Lao-ce tanácsára hallgatva - bölcs tanárként. A *Hideg napok* ma kevésbé ismert és nézett, mint volt a 70-es években. Pedig időszerűsége - éppen amikor Szerbiában kezdik feldolgozni a magyar holokausztot - nem csökkent. A költőt, aki egykor leírta: „Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép, / s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és mikép”, legyilkolták, és a tettesek eszmetársai napjainkban újra meggyalázzák. Van, aki azzal, hogy letagadja a letagadhatatlant: az erőltetett menet során tömegsírba lötték. Van, aki azzal, hogy elvitatja tőle magyarságát. Van, aki azzal, hogy amikor tudatlanságában, rosszul írta sorait egy szobor talpazatára, a beismerés helyett - bocsánat, rosszul emlékeztem - elméletet kovácsolt a hamisításról. Ám csak akkor lesz nagykorú nemzetünk, ha az ideológiailag megkonstruált és politikailag motivált mesék helyett a valóságos történelmet adja át a következő nemzedéknek. Azok pedig - végre - levonják a történelmi tanulságot.